

TARUPETTAI

KARULA RAHVUSPARGI INFOLEHT nr. 3 suvi 2000

JÄLJED MINEVIKUST

Killuke savipotist, söene kultuurkihilaik põllul, kivikuhelik heinamaal, terrassid põldudel – see võibki olla kõik, mis on järgi jäänud muiste elanud inimestest ja nende tegemistest. Pole just palju, kuid räägib mõistjale nii mõndagi. Kahel viimasel kevadel ja suvel on Tartu Ülikooli arheoloogid käinud kaugest minevikust maapõue jäänud jälgi otsimas Võru- ja Valgamaa maastikel. Kokku on kahe aastaga avastatud 100 uut muistist või juhuleidu, neist kümme-kond Karula rahvuspargi alalt.

Karula oma rohkete kuplite, metsade ja soolaikudega on küll kaunis, kuid mitte just hõlpsaim paik elamiseks. Siiski on inimesed juba aastatuhandeid siin ikka ja jälle leidnud lapikese maad oma talu ja põllu jaoks. Vanimaks esemeks Karula rahvuspargist on 1939. aastal Konnumäe talu põllult leitud u. 3500 aasta vanune kivikirves. Esimesed märgid püsivast asustusest pärinevad 1000 aastat nooremast ajast. Rauaaja alguses (I aastatuhande keskel e. Kr) on elama asunud Lüllemäele ja Mähklile. Tänavu leiti Mustjõe käärus asuvalt põllusilult tekstiilivajutistega kaunistatud savinõukilde, mis osutavad, et ligikaudu 2500–1500 aastat tagasi elati ka Jõeperä külas.

Keset Karkküla Sirgasmäge võib märgata väikest puudesalu. Puude alla peitunud ovaalne sammaldunud kivikuhjatis on muistne matusepaik. Selliseid rooma rauaaja (I aastatuhande I poole) kivikalmeid on varasematel aastatel leitud veel Mähklilt ja Alakonnult. Tolleaegsete kommete kohaselt surnud põletati ning järelejäänud luukillud puistati koos esemetega kalmemüüride vahele. Arvatakse, et kalmeid rajasid ja kasutasid vaid üks osa ühiskonna liikmetest, ilmselt keskmisest jõukam sotsiaalne kiht.

Samal ajal kui osa Karula elanikest elas Liinamäe linnuse kaitsva tiiva all, on keegi endale elupaiga

rajanud Hauka külla praeguste Mäekonnu ja Vana-Hauka talude vahel. Täna on viikingiaegsest asulakohast tunnistust andev kultuurkiht, mis sisaldab oskuslikult vormitud silutud pinnaga keraamika kilde, mattunud poole meetri paksuse uhtekihi alla.

Karulas muinasaja lõpul ja keskajal olnud väikestest hajali paiknevatest üksiktaludest on aastasadadega alles jäänud vaid nõrku ning mõnikord praktiliselt tabamatuid asustusjälgi. Tänu uutele arheoloogilistele uuringud on kesk- ja rootsiaegsete talude nimestik siiski täienenud. Seni teadaolevatele Rebäsemõisa, Karkküla ja Taitse talukohtadele on lisandunud tõendeid Ahero, Alakonnu, Ala-Mähkli, Kaika, Koobassaare, Mikile, Tarupedäjä, Tatriku ja Vana-Hauka asulatest. Viimase talu suhtelisest jõukusest annab tunnistust Saksamaalt pärit importkeraamika esinemine kultuurkihis.

Otse Karula rahvuspargi südames, keskuse hoonete ümber ja all, paikneb suurim senileitud keskaegne asulakoht. Karula kontekstis ebaharilikult leiurohke kultuurkiht hõlmab ligi 1 ha suurust ala. Siimani talu maale jääv kalmistu oli tolleaegsete Ähijärve külaelanike matusepaik. Mujal kesk- ja uusaegses kristlikus Euroopas oli oma talu- või külakalmistule matmise komme ebatavaline. Eestis on aga ainuüksi Võrumaal teada ligi 360 13.–18. sajandi külakalmistut. Sarnase keskaegse asula-kalmistu kompleksi moodustavad ka Tatriku talu maal paiknev asulakoht ning Latika Kalmõtu mäel olev külakalmistu, mille kohta praegugi räägitakse lugu: “*Ku tsissiq käveq rüüvmas sõa aigu, olli naq tulnu Issaku tallu. Peremiis näkk’, et olliq naaseq ja puuspüssägä. Sis löi maha, matt’ Kalmõtõ mäele. Ega neid pall’o es olõ – 5–6 tükki.*”.

Marge Konsa,

Tartu Ülikool, Arheoloogia kabinet

LOODUSKAITSE EESTIS – MINEVIK JA TÄNAPÄEV

Eestimaa loodus on praegu veel võrratult rikkam ja mitmekesisem paljude maade omast, kus põlismetsad on maha raiutud, rannad täis ehitatud, jõed sirgeks kaevatud, sood kuivendatud. See on endaga kaasa toonud paljude looma- ja taimeliikide hävimise või haruldaseks muutumise. Ka Eestimaa looduses on aegade jooksul inimtegevuse tagajärjel toimunud suuri muutusi. Kuid meil on niigi palju hästi läinud, et oleme suutnud ära hoida nii mõnegi lauslolluse. Meenutame kasvõi fosforiidisõda 80-ndate keskel.

Alljärgnevalt tahaks ma teieni tuua mõningaid daatumeid ja fakte looduskaitse tekkimise ja arenemise kohta Eesti aladel.

Varajase looduskaitse ilminguteks maailmas võib lugeda looduslike rituaalipaikade säilitamist ja kaitset juba muistsete aegade tagant. Nii oli see ka Eestis, kus paljud puud, metsasalud, kivid, allikad, jõed ja järved olid pühad paigad.

Esimeseks dateeritud looduskaitse aktiks Eesti aladel on 1297. aastal Taani kuninga Erik Menveldi korraldus, mis keelas metsaraie kolmel Tallinna lähedal paikneval saarel. See oli ka tõenäoliselt tollel ajal ainuke dokument millega piirati metsa tarbimist. Kuna metsasuse protsent oli küllaltki kõrge, inimasustus väike ning Eestimaal puudus nii saetööstus kui ka metsaeksport, siis polnudki erilist vajadust reguleerida metsa kui peamise loodusväärtuse kasutamist.

Olukord hakkas muutuma XVII sajandi keskel, kui rajati esimesed suuremad saeveskid ja algas metsamaterjali eksport Narvast. Tärkas mure metsavarude vähenemise pärast. Aastal 1664 laienes Rootsi metsaseadus ka Eesti aladele. See seadus püüdis reguleerida üha suurenevad metsaraieid. Erilist tähelepanu pöörati väärspuuliikide kaitsele. Näiteks iga raiutud tamme, metsõunapuu, vahtra ja pihlaka asemele pidi istutama mitu uut samaliigilist puud. Aga hoolimata trahvidest ja karistustest jäi seaduse mõjujõud väikeseks.

18. sajandit iseloomustab juba pidev muretsemine metsade üha halveneva olukorra pärast. Keelati alepõletamine ja puukoorkatuste ehitamine, soovitati lattaedade asemel ehitada kiviaiad. See oli kõik selleks, et vähendada puidu tarbimist.

Mingil määral oli neist käskudest ja keeldudest ka kasu, kuna metsa mõttetu raiskamine vähenes oluliselt.

Aga klassikaline looduskaitse sündis alles 19. sajandil, mil akadeemiliste ringkondade eestvõttel teadvustati Euroopas leiduvate erakordsete loodusobjektide ja loodusmälestiste esteetiline, eetiline, hariduslik ja usundiline tähtsus kaasaegsele kultuurile. Eesti looduskaitsele võib pöördeliseks lugeda 1853. aastat, mil asutati Eesti Loodusuurijate Selts. See oli esimene looduse uurimist ja kaitset edendav organisatsioon Eestis. 1910. a. asutati Vaika saartele majakavahi A. Toomi initsiatiivil ja Riia Loodusuurijate Seltsi toetusel Vaika Linnukaitseala. See oli esimene looduskaitseala Eestis.

1920. a. asutati Eesti Loodusuurijate Seltsi juurde eraldi looduskaitse sektsioon, See ühendus võttis endale eesmärgiks loodusmälestiste arvelevõtmise, uurimise ja hoidmise üle kogu Eesti.

1935. a. võeti vastu esimene Eesti looduskaitse seadus, mis korraldas looduse kui terviku kaitset ka väljaspool kaitsealasid.

1936. a. alustas tööd esimene Eesti looduskaitseinspektor. Selleks oli dr. Gustav Vilbaste, kes koostas kaitsealuste objektide loendi ja algatas nende tähistamise. 1955. a. asutati Teaduste Akadeemia Looduskaitse Komisjon, mis hakkas teaduslikult suunama looduskaitsetegevust Eestis.

1957. a. valitsuse määrusega asutati neli kohapealse administratsiooniga looduskaitseala (Vaika, Viidumäe, Matsalu, Nigula).

1971. a. asutati Lahemaa Rahvuspark, esimene rahvuspark selleaegse NSVL aladel.

1979. a. koostati Eesti Punane Raamat. Samal aastal moodustati ka Karula maastikukaitseala.

1990. a. asutati Lääne-Eesti Saarestiku Biosfääri Kaitseala, esimene Baltimaades, suurim Põhja-Euroopas.

1991. a. asutati Maailma Looduse Fondi põhimõtetel töötav looduskaitse organisatsioon Eestimaa Looduse Fond (ELF), millel on olnud oluline osa mitmete suurte looduskaitse projektide algatamisel. Näitena võin tuua ELF algatusel ja eestvõttel loodud Karula ja Soomaa Rahvusparki.

1993. aastat võime lugeda Karula, Soomaa ja Vilsandi Rahvuspargi sünniaastaks.

1994. a. asutati veel kaks suure pindalaga kaitseala: Alam-Pedja looduskaitseala ja

Naiissaare looduspark. Samal aastal võeti vastu ka "Kaitstavate loodusobjektide seadus", mis sätestas kaitstavate loodusobjektide kaitse alla võtmise ja kaitse korraldamise uutes majandusoludes.

1995. a. oli rahvusvaheline looduskaitseaasta deviisiga "Looduskaitsealad elule", mis teadvustas rahvusparkide ja looduskaitsealade tähtsust loodusliku mitmekesisuse säilitamisel.

1999. a. jääb meelde võibolla eelkõige sõda Vällämäe pärast ja Undva sadama vastu.

Siin olid selged vastuolud teatud ringi inimeste majandushuvide ning loodust ja keskkonda kaitsvate riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide vahel. Juba siit leiaks omajagu mõtlemisainet. Raha eest võib hüppemäe ehitada

SUVI KARULAS

Nii nagu mujalgi Eestis on ka Karula kandis suvi tänavu vesine ja pilvine. Paha põllumehele ja tülikas supelsaksale. Katsu sa vihmahoogude vahelt heina teha või nahale märkimisväärsetki jumet saada!

Sellest hoolimata ei saa Karula Rahvuspark külastajate vähesuse üle kurta. Ehkki möödunud aastaga võrreldes on ekskursioonigruppide arv vähenenud, on selle-eest tublisti kasvanud üksikkülastajate arv. Üllatavalt palju noori peresid – nii väikeste lastega kui ka veel ilma ning põhiliselt ikka pealinnast – käib tutvumas Karula rahvusparki matkaradadega, keskuses väljapandud näituse ning teadagi järvedega.

Viimane suurem rahvakogunemine oligi Ähijärve ääres – järjekordne simman, toimumisajaga täiskuisel juuliööl. Sombusest ilmast hoolimata oli kohaletulnuid arvukalt. Peale ansambel "Willy" avalugude saatel toimunud lava "kuivaks-tantsimist" astusid publiku ette nakatavalt särtsakad Tsooru nais- ja segarahvatantsurühmade esinejad. Ja ega lavalauad tühjaks jäänud ka lausvihmahoogude ajal. Oli nii kaitsvate sirmide all tantsivaid kui ka rõõmsalt läbimärgi keerutajaid. Fantastiline vaatepilt oli see igatahes. Asja ilmestas veelgi äikese valgusmäng piduliste peade ning taamal Ähijärve kohal laiuvast taeva laotuses. Sõnaga: pidu oli täiuslik.

Kui toimunud üritustest veel rääkida, siis ei saa mainimata jätta maikuus Ähijärvel asetleidnud traditsioonilist kolme kaitseala (Haanja ja Otepää

ükskõik missuguse enamvähem samasuguse nõlvaga mäele, aga kas rahaga on võimalik osta asemele neid unikaalseid põlismetsi? Kas teile meeldiks, kui Ähijärve kallas oleks tihedalt täis ehitatud, nii umbes iga 50 – 100 meetri järel oleks suvila, aed ümber ja eravalduse sildid üleval. Enamusele meist vist mitte.

Lõpetada võiks vastusega küsimusele, et mida me seal Karula Rahvusparkis nii kangesti kaitseme. Mina olen soovitanud küsijal tulla sama küsimusega nii umbes 10-15 aasta pärast uuesti. Selleks ajaks on ehk inimesed hakanud rohkem hindama ka neid väärtusi, mida rahaga mõõta ei saa.

Mati Urbanik,
järelvalvetöötaja

looduspark, Karula rahvuspark) laste looduskaitsealaagrit. Osavõtjaiks oli 39 keskastme õpilast kokku 9 koolist. Kolme päeva jooksul võisteldi maastikumängus, teatevõistluses ja viktoriinis, kuulati linnulaulu ja tehti hommikujooksu, toimus ka lõkkeõhtu.

Algkoolilastes looduse vastu huvi äratamiseks viidi läbi õppepäev Antsla Keskkoolis, Lüllemäe ja Lepistu Põhikoolis. Mängiti loodust tutvustavaid mängu, kõneldi loodusest ja looduskaitsest üldse.

Maaomanikele ka kõigile teistele asjast huvitatuile mõeldes leidis korraldamist juba traditsiooniks kujunenud üritus Jüripäeva mõttetalgud, läbivaks teemaks sedakorda "Traditsiooniline ehitus". Mõttetalgute raames anti ülevaade lõuna-eesti taluõue tekkeloost ja kujunemisest, kirjeldati Karulat läbiviidud arhitektuuri, ajaloo- ja kultuuripärandi inventeerimise aruande alusel. Peale arutelu hoonete säilitamist kaitstavate tegurite, nende põhjustajate ja lahenduste kohta jõuti üksmeelsele otsusele, et sügisel viiakse ürituse jätkuna läbi õppepäev juba praktilises vormis.

Sügisel on plaanis läbi viia ka giidikoolituse järjekordne etapp. Seni aga tuleb maksimaalselt ära kasutada iga päikesekiirt, mis pilvede vahelt välgab, nautida Eestimaa suve ja puutumata loodust, koguda energiat, et jõuaks jälle talvele vastu minna.

Merike Tsimmer,
turismi- ja loodusharidusspetsialist

JUTUPAUNIK

Madselt Rebasemõisa poole tultes on suur ja järsk mägi – Mõisamägi. Nüüd on sealt tee läbi kaevatud . Kui mu vanaema veel noor olnud, tulnud lagedalt maalt, Helmest, Täta Jaanile külalised. Jäänud veidi hilja pääle, saanud mõisamäe otsa – aga lagedamaa hobused ei julgenud mäelt alla sõita, olnud pime ja all paistnud kui põrgu haud – must, järsk, sügav, tuli ka. (Madsakesed teinud all parajasti jaanituld.) Jäänud siis sugulased mäe otsa ööseks ja järgmisel hommikul alles ilmunud külalised Tätäle.

Rääkinud **Elly Kerem**, s. 1924.

Informatsioon

KAIKA SUVÕÜLIKUUL' TIMAHAVA MEHIKUURMAN

Timahavanõ, arvõpidämise perrä jo katõtõistkus Kaika Suvõülikuul' peetäs maaha Peipsi järve veeren Mehikuurman. Õga aasta põimukuu edimetsel nädälivahetusõl peetäv võrokõisi aasta suuremb kokkotulõk om timahava 4-6 augustikuu pääväl.

Kaika koolimaja mant alostusõ saanuq suvõülikuuliq ommaq sjoo 12 aastaga saanuq kimmä sisuga üritüisis. Nii om ka timahava, nigu suvõülikoolõn iks kombõs, ettekandõq võro keelest, Võromaast ja taa maa aoluust ja kultuurist. Seo kõrd kaias lähembält Peipsi kalameestekultuuri, miä om suurõmalõ jaolõ Võromaa inemisist vähemb tuntu.

Nigu viimätsil aastil om olnu, mängitäs näütemängu kah. Timahavatsõs näütemängus om Kaukis Ülle kirotet näütemäng “Ah tsuhku külh.... “ miä kynõlõs Jaan Vahtra elust.

Suvõülikuuli kõrraldas Võro Selts VKKF, rahatukõ andva riiklik programm “Lõunaeesti keel ja kultuur” ja Kultuurkapital.

Jan Rahman,

Võro Selts VKKF-I aseesimiis